

Микола КАРПЕНКО

Професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України, доктор юридичних наук, доцент працівник Збройних Сил України, полковник юстиції у відставці

ORCID ID 0000-0001-9088-0416

Іван ВАСИЛЬЦІОН

Ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України підполковник

ORCID ID 0000-0002-0569-8482

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Виклад основного матеріалу. Вивчення методологічних підходів до кримінально-правової політики в умовах війни виявляється підґрунтям на принципах та закономірностях еkleктичного детермінізму, що включає у себе різноманітні світоглядні підходи та теорії, такі як універсалізм, історизм, системний підхід, а також діалектичне та причинне мислення. Такий синтез дозволяє сформуванню комплексне бачення кримінально-правової стратегії у часи війни, що орієнтована на захист фундаментальних засад національної безпеки та забезпечення дії закону. Використання методів системного правового аналізу, герменевтики, а також аналізу змісту (на прикладі 225 судових рішень за статтями 111, 1111, 1112, 1142, 4362, 438 КК України), разом із результатами залучень експертів (залучено 92 фахівців з органів досудового розслідування, 35 представників прокуратури та 30 осіб зі Служби безпеки України в Харківській, Одеській та Запорізькій областях), надає можливість висвітлити ключові виклики в сфері кримінально-правової регуляції та реагування на них, що були особливо відчутні внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну [5, с. 382].

Модель кримінального законодавства держави під час війни – це специфічний набір правових норм, які розробляються та імплементуються для адекватного реагування на злочини, що відбуваються в умовах збройного конфлікту або окупації. Така модель відрізняється від звичайного кримінального законодавства тим, що вона має забезпечити не тільки протидію традиційній злочинності, але й специфічні виклики, пов'язані з військовим станом.

Основною метою кримінального законодавства під час війни є забезпечення національної безпеки, захист прав і свобод громадян, а також підтримка порядку і дисципліни, які можуть бути порушені через бойові дії. Це вимагає введення спеціальних законодавчих актів, які б містили положення щодо воєнних злочинів, державної зради, шпигунства, тероризму, мародерства та інших діянь, які особливо небезпечні у воєнний час. У такому законодавстві важливо врахувати міжнародно-правові стандарти, зокрема положення Женевських конвенцій 1949 р. щодо захисту жертв війни та інших міжнародних документів про права людини, а також забезпечити відповідальність за воєнні злочини і злочини проти людяності.

Законодавство повинно також передбачати механізми захисту тих, хто знаходиться в зоні бойових дій: цивільного населення, військовополонених, медичного та релігійного персоналу. Окрім цього, необхідно встановити чіткі правила щодо легалізації дій військовослужбовців, які діють у рамках своїх повноважень і відповідно до правил ведення бойових дій. Ефективність такого законодавства залежить від його гнучкості та здатності швидко адаптуватися до змін у військово-політичній обстановці. Це стосується і процесуальних аспектів кримінального судочинства: специфіки розслідування воєнних злочинів, збору доказів у зонах бойових дій та застосування альтернативних процедур судочинства.

На початковому етапі активних бойових дій стало очевидно, що існуючі положення кримінального законодавства недостатньо ефективні для реагування на порушення, що відбуваються під час воєнного стану. Вказувалося на потребу в нових, більш суворих нормах, котрі б забезпечували належну відповідальність за такі порушення, включно з тими, які ще не були введені в дію, але їх прийняття вже було рекомендовано вченими протягом останніх років. Деякі з таких законопроектів, наприклад, проект Закону №2689 від 27.12.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», хоча й були схвалені Верховною Радою України та 07.06.2021 направлені на підпис Президенту України, станом на 11.02.2024 року все ще не підписані Президентом України. Відповідно, КК України пройшов необхідну перевірку та оновлення з метою адаптації до змінених умов у військовій сфері. 03.03.2022 було прийнято 14 законів та одну постанову, спрямованих на регулювання правових відносин, які зазнали змін внаслідок бойових дій.

Для кращого розуміння значення підписання та оголошення цих документів Президентом України, корисно розглянути список цих законів та їхній вплив на зміни в КК України. Це дозволяє уникнути непорозумінь, подібних до тих, що можуть виникнути при аналізі поточної редакції Кодексу на офіційному сайті Верховної Ради України, де, наприклад, можна зустріти записи типу: «Стаття 161 за редакцією Закону №1707-VI від 05.11.2009 зі змінами, внесеними згідно з Законами №1519-VII від 18.06.2014, №2617-VIII від 22.11.2018, №2110-IX від 03.03.2022». Це не означає автоматичне застосування статті в новій редакції з

дати останньої зміни. Таким чином, для з'ясування моменту набуття чинності змін та сфери їх застосування важливо звертатися безпосередньо до тексту відповідного закону.

Щодо посилення кримінальної відповідальності в Україні під час воєнного стану слід зазначити, що відповідно до частини 6 статті 3 КК України, внесення змін до українського законодавства щодо кримінальної відповідальності здійснюється виключно через законодавчі акти, що містять поправки до цього Кодексу, кримінально-процесуального законодавства, або законів про адміністративні правопорушення.

З числа прийнятих законів особливу увагу заслуговують ті, що мають безпосередній зв'язок з кримінальним законодавством, зокрема:

- Закон, що вносить зміни до різних законодавчих актів у частині встановлення відповідальності за колабораціонізм (реєстраційний № 5144), включає нову статтю 1111 «Колабораційна діяльність» до КК України, передбачаючи покарання за різні види співпраці з агресором до 15 років ув'язнення, довічне позбавлення волі з можливістю позбавлення права займатися певною діяльністю або обіймати певні посади на термін до 15 років, включаючи конфіскацію майна. Ця стаття була прийнята без зауважень після тривалої підготовчої роботи, як зазначив Є. Письменський у своєму аналізі раніше відхилених законопроектів [4, с. 44-52].

- Закон України, який посилює відповідальність за злочини проти основ національної безпеки під час дії воєнного стану (реєстраційний № 7116), дозволяє застосування довічного позбавлення волі за державну зраду (замість попереднього максимуму у 15 років) та аналогічне покарання за диверсійну діяльність у період воєнного стану або збройного конфлікту. Згідно зі змінами до статті 86, особи, визнані винними у таких діяннях, не мають права на амністію.

- Закон про посилення відповідальності за мародерство (реєстраційний номер 7124) збільшує покарання за привласнення майна на полі бою або використання воєнних дій для особистого збагачення, включаючи грабiж людей, зокрема вбитих чи поранених. Внесені зміни до статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України, які тепер враховують особливості воєнного чи надзвичайного стану. Наприклад, за крадіжку, скоєну під час воєнного стану, передбачено покарання ув'язненням на термін від п'яти до восьми років.

Ці зміни вступили в силу, хоча і з певною затримкою від 7 до 16 березня 2022 року. Залишається питання щодо осіб, які вчинили злочини до цих дат. На них застосовуватимуться норми, що діяли на момент скоєння правопорушень, які передбачають підвищену відповідальність за злочини, скоєні під час воєнного або надзвичайного стану, згідно з пунктом 11 статті 67 КК України.

Додатково, зміни до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» включають новий пункт, що звільняє цивільних осіб від кримінальної відповідальності за використання вогнепальної зброї проти агресорів відповідно до Закону

«Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», уточнюючи деякі аспекти розділу VIII Загальній частині КК України «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння».

Інші значні поправки включають норми про посилення відповідальності за виробництво та розповсюдження забороненого інформаційного контенту, прийняті 3 березня 2022 року, що набрали чинності 16 березня того року, змінюючи статтю 161 та доповнюючи кодекс новими статтями.

Аналіз змін до кримінального законодавства України: обмеження та можливості застосування. Розглянемо детально потенціал цих правових норм для їхнього майбутнього використання. Беручи до уваги статтю 161 КК України, можна відзначити, що більшість потенційних дискусій щодо внесених змін згладжується завдяки примітці, включеній до цієї статті, хоча залишається нез'ясованим, чому пояснено лише один з аспектів порушення принципу рівності. Стаття 161 КК України відіграє важливу роль у забезпеченні принципу рівності та запобіганні дискримінації, встановлюючи відповідальність за її порушення. Внесені зміни до цієї статті є спробою удосконалити законодавство, щоб воно відповідало поточним соціальним викликам та було в змозі ефективно реагувати на випадки порушення. Примітка, яка супроводжує цю статтю, намагається роз'яснити деякі з цих змін, проте неповнота цього роз'яснення може створити простір для непорозумінь та подальших правових спорів. Наявність лише часткових пояснень у примітці до статті може призвести до вибіркової інтерпретації норми, що не повністю відображає її дух та цілісність. Це вказує на необхідність більш детальної роботи законодавців для забезпечення ясності та консистенції в правових текстах, що є критично важливим для запобігання дискримінації та забезпечення рівних прав для всіх громадян. Важливо, щоб законодавство було ясным та зрозумілим для всіх осіб, які взаємодіють із правовою системою, включаючи правозастосувачів, адвокатів, та саме громадянство, для якого ці закони існують. Це допоможе уникнути різного роду судових помилок чи зловживань, які можуть виникнути через неоднозначність або неповноту законодавчих норм.

У випадку зі статтею 4351 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», перша частина формулюється як «Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю який здійснює заходи із забезпеченням національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф, його близьким родичам чи членам сім'ї», тут виникає більше запитань. З огляду на відомі факти, рф використовує територію та технічні можливості Республіки Білорусь для агресії, не виключаючи можливість залучення інших країн до бойових дій на своєму боці, ця стаття може мати обмежене застосування у випадках, коли українські військовослужбовці діятимуть проти агресії інших держав. Стаття 4351 КК України, яка охороняє честь та гідність військових, відображає важливість захисту осіб, що забезпечують національну безпеку країни, від будь-

яких форм зневаги чи загроз. Таке законодавство підкреслює відповідальність за повагу до тих, хто стоїть на захисті держави, особливо в умовах збройного конфлікту. Однак, в контексті постійно змінюваних умов бойових дій і можливого розширення агресивних дій з боку інших країн, зазначена стаття може потребувати оновлення, щоб її положення були адекватні та актуальні незалежно від змін у геополітичній ситуації.

Згадана норма відіграє ключову роль у формуванні правової культури поваги та підтримки військовослужбовців, що посилює моральний дух військ/сил та підкріплює їхню роль у суспільстві. Водночас, потенційне залучення інших країн у конфлікт вимагає гнучкості у законодавстві, яке має забезпечувати захист військових незалежно від походження загрози. Це вимагає від законодавців передбачливості та проактивності у внесенні змін, що відповідають широкому спектру можливих сценаріїв збройних конфліктів. Таким чином, у міру розвитку міжнародної ситуації, українське законодавство має бути адаптоване до викликів, з якими країна може зіткнутися.

Аналогічні міркування стосуються статті 4362 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників», де вона зокрема визначається як «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році...» включно з описом цієї агресії як внутрішнього конфлікту, виправданням окупації української території, а також прославленням осіб, причетних до цієї агресії. У випадку залучення до агресії проти України інших держав, необхідно буде вносити зміни до цієї статті. Цей аспект законодавства України, який стосується криміналізації виправданя чи заперечення воєнних дій рф проти України, підкреслює значення правової оцінки історичних та сучасних подій. Він рефлектує потребу в державному визнанні та засудженні спроб релативізації або перекручування фактів агресії, інтерпретації їх як внутрішніх справ, а також протидії будь-яким спробам глорифікації агресорів. Така норма є важливим інструментом у боротьбі з інформаційною війною та історичними фальсифікаціями. Однак, у світлі можливого розвитку міжнародного збройного конфлікту, де до агресії можуть долучитися інші держави, це законодавство вимагає гнучкості, щоб ефективно адаптуватися до змінюваних геополітичних реалій і забезпечити актуальність правової реакції на будь-які форми зовнішнього впливу.

Хоча в статті 4362 КК України раціональність законодавчого рішення очевидна через вказівку на 2014 рік як на початок агресії, у статті 4351 КК України можна було б застосувати підхід, аналогічний до використаного у статті 1111 КК України, де використовується ширше поняття «державо-агресор». У законодавчих нормах, що стосуються кримінальної відповідальності за дії, пов'язані з агресією проти держави, важливим є визначення часових рамок та контексту таких дій. Вказівка на 2014 рік як на момент початку воєнних дій рф проти України у статті 4362 КК України має

важливе значення для правової кваліфікації подій та встановлення відповідальності. Це дозволяє чітко визначити історичний початок агресивних дій та створити правовий фундамент для протидії спотворенню історичної правди та виправдання злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Тим не менше, є простір для розширення і уточнення законодавства, щоб воно могло бути застосоване до ширшого кола обставин та суб'єктів. Прикладом такого розширення може слугувати поняття «держава-агресор», яке використовується в статті 111-1 КК України і яке охоплює будь-яку державу, що вчиняє агресію проти України, не обмежуючись лише рф. Такий підхід дозволяє Україні залишатися гнучкою у правовій відповіді на зовнішні загрози, а також підтримувати міжнародні стандарти у боротьбі з агресією та окупацією. Оновлення та адаптація кримінального законодавства в контексті динамічно змінних геополітичних реалій є критично важливими для забезпечення захисту національної безпеки та суверенітету України.

Висновки. Враховуючи вищезгадане, можливо сформулювати декілька ключових висновків та узагальнень:

- при реалізації будь-якого положення КК України, що було модифіковано внаслідок законодавчих актів, ухвалених 3 березня 2022 року, важливо вказувати дату вступу в силу цих змін;
- статті 435-1 та 436-2 КК України вимагають додаткового роз'яснення через те, що деякі їх аспекти мають обмежений контекст застосування, і це питання, ймовірно, буде відкладене до більш сприятливого часу;
- внесені зміни створюють ефективний правовий інструментарій для притягнення до відповідальності осіб, що співпрацюють з ворогом чи користуються воєнним станом для особистого збагачення. Однак, деякі норми, що вже були прийняті, але не узаконені, а також ті, що стосуються міжнародного кримінального права, все ще очікують на своє введення в КК України.

Таким чином, аналіз внесених змін до КК України відкриває перспективи для посилення правового поля в умовах воєнного стану та забезпечення адекватної відповідальності за злочини, що підривають основи національної безпеки та міжнародний правопорядок. Однак, водночас, виникає потреба у подальшій роботі над уточненням та розширенням деяких норм, щоб забезпечити їхню універсальність та ефективність у боротьбі з новими викликами, які ставить перед Україною зовнішня агресія рф. Необхідність адаптації законодавства до динамічно змінюваних обставин воєнного часу підкреслює важливість постійного моніторингу та аналізу ефективності прийнятих правових механізмів, а також готовності до швидкого реагування на потенційні загрози суверенітету та територіальній цілісності України.

1. *Criminal Code of Ukraine. As of March 7, 2022.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Ostrohlyad O.V. *Basic principles of the criminal-legal policy of Ukraine and Criminal law of Ukraine (General part): a textbook [in diagrams and definitions, practical tasks]* 3rd ed., revised and supplemented. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte, 2021. 340 p.
3. Ostrohlyad O.V. *The concept and characteristics of criminal-legal policy. Jurnalul Juridic National: theory and practice. No4(44). 2020. Pp. 99-103.*
4. Pysmenskyi Y.O. *Collaborationism as a socio-political phenomenon in Ukraine (criminal-legal aspects): a scientific essay. Sieverodonetsk, 2020. 121 p.*
5. Kuznetsov, V.V., & Syploki, M.V. (2022). *Criminal liability for collaboration as a new challenge of today. Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 70, 381-388. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61>.*

Карпенко Микола, Васильцун Іван. Кримінально-правова політика в умовах агресії Російської Федерації

Держави, чії регіони зазнали (або продовжують переживати) окупаційний режим, неодмінно виявляються перед складністю взаємодії між місцевим населенням і загарбниками, включаючи випадки надання допомоги останнім або співпрацю у їх діях на окупованих територіях [4, с. 3]. Також, у періоди збройних конфліктів, правоохоронні структури часто не в змозі адекватно реагувати на злочинні діяння, що спричинює у деяких індивідів почуття несправедливості. Це, в свою чергу, може призвести до скоєння злочинів, які використовують умови воєнного стану.

Особливо це стало актуальним після 24 лютого 2022 року, коли військові дії проти України, розпочаті російською федерацією (далі – рф), радикально змінили життя українців та країни в цілому, викликавши зміни, відчутні не тільки на території України, але й за її межами, з урахуванням, що міжнародний збройний конфлікт (війна) має свої корені ще з 2014 року. Виникло питання про те, як Кримінальний кодекс України (далі – КК України) буде адаптовано до швидко змінних обставин, що приводять до нових викликів і загроз. В таких умовах спостерігається зупинення або прискорення соціальних процесів, виникнення нових викликів, на які потрібно знайти відповідь. Відтак, увага зосереджується на кримінально-правовій політиці, яка є ключовим елементом державної стратегії протидії злочинності, формуючи стратегічні та тактичні підходи до боротьби з нею через кримінально-правові засоби [3, с. 102].

З'ясувалося, що вимагається ревізія певних кримінально-правових обмежень для їх доповнення або уточнення. Якщо раніше законодавчі акти України слугували основою для кримінально-правової політики через загальні норми, то нині існують спеціалізовані закони, як-от «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», прийнятий 03 березня 2022 року.

Зміни до КК України були очікуваними, однак деякі з них викликають занепокоєння щодо їх можливого майбутнього використання, а також технічні аспекти вступу в силу цих змін вимагають детального аналізу.

Ключові слова. кримінально-правова політика, Кримінальний кодекс України, кримінальна відповідальність, воєнний стан.

Karpenko Mykola, Vasyltsiun Ivan. Criminal law policy in the conditions of aggression of the Russian Federation

States whose regions have experienced (or continue to experience) the occupation regime are inevitably faced with the complexity of the interaction between the local population and the invaders, including cases of assistance to the latter or cooperation in their actions in the occupied territories [4, p. 3]. Also, in periods of armed conflicts, law enforcement structures are often unable to adequately respond to criminal acts, which causes some individuals to feel that they are not subject to jurisdiction. This, in turn, can lead to the commission of crimes that use the conditions of martial law.

This became especially relevant after February 24, 2022, when the military actions against Ukraine, launched by the Russian Federation, radically changed the lives of Ukrainians and the country as a whole, causing changes felt not only on the territory of Ukraine, but also beyond its borders. Taking into account that the international armed conflict (war) has its roots since 2014. The question arose about how the Criminal Code of Ukraine will be adapted to the rapidly changing circumstances that lead to new challenges and threats. In such conditions, there is a stoppage or acceleration of social processes, the emergence of new challenges that need to be answered. Therefore, attention is focused on the criminal law policy, which is a key element of the state strategy to combat crime, forming strategic and tactical approaches to combating it through criminal law means [3, p. 102].

It turned out that a revision of certain criminal law restrictions is required for their addition or clarification. If earlier legislative acts of Ukraine served as the basis for criminal law policy through general norms, now there are specialized laws, such as «On ensuring the participation of civilians in the defense of Ukraine», adopted on March 3, 2022.

Changes to the Criminal Code of Ukraine were expected, but some of them raise concerns about their possible future use, and the technical aspects of the entry into force of these changes require detailed analysis.

Keywords: criminal-legal policy, Criminal Code of Ukraine, criminal responsibility, martial law.